

ARAŞTIRMA

HEMŞİRELİK ÖĞRENCİLERİNİN ORGAN NAKLİ VE BAĞIŞI KONUSUNDAKİ BİLGİ VE DÜŞÜNCELERİNİN İNCELENMESİ*

Nadiye ÖZER**

Serdar SARITAŞ***

Zeynep KARAMAN ÖZLÜ****

Alınış Tarihi:21.04.2009

Kabul Tarihi:31.07.2009

ÖZET

Bu çalışma, hemşirelik öğrencilerinin organ nakli ve bağışı konusundaki düşüncelerini incelemek amacıyla tanımlayıcı olarak yapılmıştır.

Araştırmada, örneklem seçme yoluna gidilmeyip, Hemşirelik Yüksekokulu ve Erzurum Sağlık Yüksekokulu'nda öğrenim gören, araştırmaya katılmayı kabul eden 460 öğrenci araştırma kapsamına alınmıştır. Veri toplamada; Sarıtaş ve Köşgeroğlu tarafından hazırlanan "Öğrencilerin Organ Nakli ve Bağışına Yönelik Algıları Formu" doğrultusunda oluşturulan form kullanılmıştır. Veriler yüzdelerle hesaplamayla değerlendirilmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin %75.7'sinin organ nakli ve bağışı konusunda yeterince bilgiye sahip olmadığı ve sadece %1.7'sinin organlarını bağışladığı saptanmıştır. Öğrencilerin %28.7'si sağlıklı iken organ bağışı yapmayı düşündüğünü, %76.1'i organ bağışı konusunda ailesinin olumlu tutumunun organ bağışı kararını çabuklaştıracağını, %90.2'si organ nakli ve bağışı konusunda din adamlarının bilgi verip öncülük etmesi gerektiğini ve %57'si de bağışlayacağı organının suiistimal edilmesinden endişe duyduğunu ifade etmişlerdir.

Hemşirelik öğrencilerinin lisans eğitiminde organ bağışı konusunda yeterince bilgilendirilmedikleri, organlarını bağışlamayı düşünen öğrenci oranının düşük olduğu ve öğrencilerin organ bekleyen hastalara verici bulma konusunda aktif rol alamadıkları saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hemşirelik öğrencisi, organ nakli, organ bağışı

ABSTRACT

Knowledge and thoughts of Nursing Students about Organ Donation and Transplantation

This study was conducted descriptively in order to examine nursing students' thoughts about organ donation and transplantation.

Not following the method of choosing samples in the research, 460 students studying at the School of Nursing and the School of Health and agreeing to participate in the research were included. In data collection, the form in accordance with "the form of students' perceptions about organ donation and transplantation" prepared by Sarıtaş and Köşgeroğlu was used. The data were evaluated through percentage calculation.

It was marked that 75.7% of the students do not have sufficient information about organ donation and only 1.7% of them donated their organs. 28.7% of the students stated that they think of donating their organs when they are healthy. 76.1% of them expressed that their parents' positive attitude towards organ donation will speed up their decision of organ donation 90.2% declared that religious functionaries must pioneer and give information about organ donation, and 57% stated that they are anxious that the organ they will donate will be exploited. It was determined that the nursing students were not informed about organ donation sufficiently during the undergraduate education that the ratio of the students thinking of donating their organs is low and that the students could not take an active part in finding a donor for the patients waiting for an organ.

Keywords: Nursing student, organ transplantation, organ donation

GİRİŞ

Yaşamsal önemi olan organ nakli ve bağışı, toplumların gelişmişlik düzeyleri yanında, insanların tutum ve davranışları, dini inanışları, gelenekleri ve kültürel değerleriyle

yakından ilgili bir konudur (Sarıtaş 2005).

Günümüzde pek çok kronik hastalığın tedavisinde uygulanan geçerli ve karmaşık bir tedavi yöntemi olarak kabul edilen organ nakli; vücutta işlev göremeyen bir organın yerine, canlı

*Bu çalışma 4-8 Eylül 2007 tarihleri arasında Gaziantep'te gerçekleştirilen uluslararası katkılı Türk Cerrahi ve Ameliyathane Hemşireliği Kongresinde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi SBF, nozer@hotmail.com

*** Öğretim Görevlisi Gaziosmanpaşa Üniversitesi SYO

**** Araş. Gör. Atatürk Üniversitesi SBF

bir vericiden veya kadavradan alınan sağlam ve aynı görevi üstlenecek organın nakledilmesi işlemidir (Akış ve ark. 2008, Özdağ 2001). Organ nakillerinin gelişimini, geçmişten günümüze güncelliğini artırarak, sürdürmesinin nedeni kronik böbrek yetmezliği, karaciğer, kalp, akciğer gibi organların yetmezliği ile sonuçlanan hastalıkların organ nakli dışında fazla bir tedavi şanslarının olmayışıdır (Tokalak ve ark. 2002). Organ nakillerinde verici kaynağı, canlı ve kadavra olarak ikiye ayrılmaktadır. Canlı kişilerden organ alınması, organ veren kişinin yaşamını riske sokmayacak şekilde çift organlarından birini ya da bir organın bir bölümünü (karaciğer) almak ile mümkündür. Organ nakli, organ yetmezliği olan hastaların yaşam kalitesini yükseltebilir (Collins 2005). Organ nakli konusunda büyük gelişmeler yaşanmasına rağmen, organ naklinin en önemli aşamalarından biri kuşkusuz organ bağışdır (Yaşar ve ark. 2008).

Organ bağış, bir kişinin yaşarken serbest iradesi ile tıbben yaşamı sona erdikten sonra doku ve organlarının başka hastaların tedavisi için kullanılmasına izin vermesi ve bunu belgelendirmesidir. Ülkemizde organ nakli konusundaki yasal düzenleme 3 Haziran 1979 tarihinde resmi gazetede yayımlanan “organ ve doku alınması, saklanması ve nakli hakkında kanun” ile düzenlenmiştir. Yasanın 6. maddesine göre 18 yaşını doldurmuş ve akli dengesi yerinde olan bir kişiden organ ve doku alınabilmesi için en az iki tanık huzurunda yazılı veya sözlü olarak açıklayıp imzaladığı tutanağın bir hekim tarafından onaylanması zorunludur. Kadavradan organ alınması için vericinin beyin ölümü gerçekleşmiş, organlarının kullanılabilir olması ve yakınlarından yasal izinin alınmış olması gerekir (<http://www.akdeniz.edu.tr/organnak/html4.html>).

Yapılan çalışmalarda, organ nakilleri konusundaki önemli engellerden birinin organ bağışındaki yetersizlik ya da yeterli sayıda organ bulunamayışı olduğu saptanmıştır (Burra ve ark. 2005, Erdoğan ve ark. 2002, Aksoy 2003, Kim ve ark. 2006). Kadavradan organ bağışındaki yetersizlik, birçok dünya ülkesinde tartışılan, çözüm yolları araştırılan bir sorundur. Ancak, ülkemizde bu sorun daha da önem taşımaktadır ve transplantasyonun önündeki en önemli engeldir. Avrupa Ülkelerinde organ vericilerinin %80’i kadavra, %20’si canlı kaynaklı iken Türkiye’de tam tersine organ vericilerinin %75’i canlı, %25’i kadavra kaynaklıdır (Yaşar ve ark.

2008). Organ bağışları, bir milyon nüfusa düşen kadavra donörlerle değerlendirilmektedir. Gelişmiş ülkelerde bir milyonda 20-30 olan kadavradan organ bağış, İspanya’da 33.6, Belçika’da 25.2, Kanada’da 14.1, Fransa’da 16.2, Yunanistan’da 4.5, Ülkemizde ise 2.2’dir (Özdağ 2001).

Organ bekleyen hastaların sayısının her geçen gün arttığı ülkemizde toplumun organ nakli konusunda bilinçlenmesini sağlamak, bu konuda çalışmalar yapmak zorunlu hale gelmiştir (Göz ve Şalk Gürelli 2007). Organ bağış ve nakillerinin yapılabilmesi için, toplum bu konuda bilgilendirilmelidir. Bu bilgilendirmede sağlık çalışanlarına büyük bir görev düşmektedir (Akgün ve ark. 2003). Literatürde; sorunun çözülebilmesi için öncelikle sağlık çalışanlarının konuya inanması ve başta sağlık çalışanları olmak üzere toplumun her bireyinin yeterli bilgi ve bilince sahip olması gerektiği belirtilmiştir (Özmen ve ark. 2008). Sağlık çalışanları, hastalar ve onların yakınları ile olan iletişimleri nedeniyle organ bağışının artırılması çalışmalarında anahtar konumdadır (Göz ve Şalk Gürelli 2007). Potansiyel donörlerin saptanması ve onların ailelerine yaklaşımda hemşire, önemli rol almaktadır. Hemşire, bazen beyin ölümü gerçekleşmiş bir hastanın ailesine organ bağış konusunda bilgi verip ikna etmeye çalışırken, bazen de organ bekleyen bir hastaya beklenen organın bulunduğunu en doğru şekliyle anlatan kimsedir. Sağlık profesyonellerinin organ bağış çalışmalarına katkılarının yeterli düzeyde olmadığını ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır (Ağartan ve ark. 2006, Hannah 2004).

Bu nedenle, geleceğin sağlık profesyonelleri olan hemşirelik öğrencileri organ bağış konusunda yarınlara hazırlanmalıdır (Gök Özer ve ark. 2008). Hemşirelik öğrencilerinin yarınlara hazırlanabilmesi için öncelikle konu hakkında bilgi ve düşüncelerinin saptanması önemlidir. Toplum sağlığı eğitimi konusunda görev alacak hemşirelik öğrencilerinin konu hakkındaki bilgi ve düşüncelerini saptayarak, müfredat programlarını gözden geçirmek, hemşirelik öğrencilerinin eğitim süreçlerinde organ bağış konusundaki eksikliklerini gidermek ve yanlış inanışlarını düzeltmek için stratejiler geliştirilebilir.

Bu noktadan hareketle; bir üniversitede eğitim gören hemşirelik öğrencilerinin organ

nakli ve bağıışı konusundaki bilgi ve düşüncelerini belirlemek amacıyla bu araştırma gerçekleştirilmiştir.

GEREÇ VE YÖNTEM

Tanımlayıcı türde olan araştırma, 2007-2008 öğretim yılında bir üniversitenin Hemşirelik Yüksekokulu ve Sağlık Yüksekokulu'nun birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflarında öğrenim gören öğrencilerle, Nisan-Mayıs ayları içinde yürütüldü. Araştırmanın evrenini Hemşirelik Yüksekokulu'nda öğrenim gören 340 ve Sağlık Yüksekokulu'nda öğrenim gören 264 öğrenci oluşturdu. Tüm evrenin araştırmaya alınması planlandı, ancak okul yönetimlerinden gerekli yazılı izinler alındıktan sonra soru formunun uygulandığı tarihlerde okulda bulunan ve bilgilendirilmiş onam ile araştırmaya katılmayı kabul eden 460 öğrenci araştırma kapsamına alındı. Bu nedenle, örneklem seçme yoluna gidilmedi. Araştırmaya katılma oranı %76.2 idi. Veri toplamada, öğrencilerin eğitim gördüğü okul, yaş, sınıf ve mezun olunan lise türünü içeren tanıtıcı özelliklerinden oluşan soru formu ve öğrencilerin organ nakli ile

bağıışı konusunda düşüncelerini belirlemek için Sarıtaş (2005) tarafından geliştirilen "Öğrencilerin Organ Nakli ve Bağıışına Yönelik Algıları Formu" doğrultusunda hazırlanan, organ nakli ve bağıışı konusunda bilgi ve düşünce formundan oluşan anket formu kullanıldı. Veriler, araştırmacılar tarafından öğrencilerin kendi sınıflarında, öğrencilere anket formu dağıtılıp, formlar doldurulduktan sonra araştırmacılar tarafından geri alınarak toplandı. Veriler; SPSS for Windows 10.0 programında değerlendirilmiş, öğrencilerin tanıtıcı özelliklerinin, organ nakli yapılabilen organları bilme durumlarının ve organ nakli ve bağıışı konusunda bilgi ve düşünce ifadelerine verdikleri yanıtların dağılımı yüzdelik testle yapıldı. Bu araştırmanın bulguları; çalışmada yer alan grubun ötesine genellenemez.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Tablo 1'de tanıtıcı özellikleri verilen öğrencilerin; %55.4'ünün (s=255) Hemşirelik Yüksekokulu'nda eğitim gördüğü, %29.6'sının (s=136) 1. sınıf öğrencisi olduğu ve %47.8'inin (s=220) 21-23 yaş grubunda bulunduğu, %97'sinin (s=446) herhangi bir mesleki eğitim vermeyen liselerden mezun olduğu belirlendi.

Tablo 1. Öğrencilerin tanıtıcı özelliklerinin dağılımı (n=460)

Tanıtıcı Özellikler	Sayı (s)	Yüzde (%)
Eğitim Gördüğü Okul		
Hemşirelik Yüksekokulu	255	55.4
Sağlık Yüksekokulu	205	44.6
Yaş		
18-20	218	47.4
21-23	220	47.8
24-26	19	4.1
26- üzeri	2	0.4
Sınıf		
1.	136	29.6
2.	134	29.1
3.	120	26.1
4.	70	15.2
Mezun Olunan Lise		
Lise	446	97.0
Meslek Lisesi	14	3.0

Gök Özer ve arkadaşlarının (2008) çalışmasında, sağlık yüksekokulu öğrencilerinin %75.5'i organ bağışi konusunda bilgiye sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Bir başka çalışmada, Sağlık Astsubay Meslek Yüksekokulu son sınıf öğrencilerinin %39.5'i organ bağışi konusundaki bilgi düzeylerini yetersiz olarak değerlendirmişlerdir (Yaşar ve ark. 2008). Bizim çalışmamızda, araştırmaya katılan öğrencilerin %71.7'sinin (s=330) daha önceden organ nakli ve bağışi konusunda bilgi aldıkları belirlendi (Tablo 2). Sonuçlar Gök Özer ve arkadaşları (2008) ile Yaşar ve arkadaşlarının (2008) çalışma bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerden bilgi aldığını ifade eden öğrencilerin %57,6'sının en önemli bilgi kaynağı olarak yazılı-görsel basın ifade ettikleri belirlendi (Tablo 2). Gök Özer ve arkadaşlarının (2008) çalışmasında, sağlık yüksekokulu öğrencilerinin %43.4'ü bu bilgiyi televizyon ve gazetelerden aldıklarını belirtmişlerdir. Yaşar ve arkadaşlarının çalışmasında (2008) ise Sağlık Astsubay Meslek Yüksekokulu son sınıf öğrencileri en çok yararlandıkları bilgi kaynağının dersler olduğunu (%67.3) ikinci sırada medyayı ifade etmişlerdir (%40.3). Gök Özer ve arkadaşlarının (2008) çalışma bulgusu bizim bulgumuzu

desteklemektedir. Yaşar ve arkadaşlarının çalışmasında (2008) öğrencilerin en önemli bilgi kaynağını dersler olarak ifade etmeleri ve araştırma sonuçlarında en önemli bilgi kaynağına yönelik farklı bulguların belirlenmiş olması, sağlık eğitimi yapan yüksekokullarda organ nakli ve bağışi konusunun derslerde anlatılmasında standart bir müfredatın olmadığını düşündürmektedir.

Parlar ve arkadaşlarının çalışmasında (2005) Gaziantep Üniversitesi öğrencilerinin %99.2'sinin bir organ bağışında bulunmadığı saptanmıştır. Naçar ve arkadaşlarının çalışmasında da (2001) tıp fakültesi son sınıf öğrencilerinin %14.1'i organ bağışında bulduklarını ifade etmişlerdir. Çelebi ve arkadaşlarının (2001) Doğu Anadolu Bölgesinde yaşayan, sağlık çalışanı olan ve olmayan kişilerin organ bağışına nasıl baktıklarını inceledikleri çalışmada, sağlık çalışanlarının %4.1'inin, sağlık çalışanı olmayanların %3.2'sinin organ bağışında bulunduğu belirlenmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin sadece %1.7'sinin (s=8) organlarını bağışladıkları belirlendi. Organlarını bağışlayan öğrencilerin sadece %1.7 (s=8) oranında olduğu çalışma sonuçlarımız, farklı gruplarda yapılan bağış oranlarının çok düşük olduğunu gösteren çalışma bulgularına benzerlik göstermektedir.

Tablo 2. Öğrencilerin Organ Bağışi Konusunda Bilgi Alma, Bilgi Alınan Kaynak ve Bağışlanabilecek Organ ve Dokuları Bilme Durumlarının Dağılımı

Organ bağışi konusunda bilgi alma durumu (Sayı=460)	S	%
Aldım	330	71.7
Almadım	130	28.3
Organ bağışi konusunda bilgi alınan kaynak (Sayı=330)	S	%
Yazılı görsel basın	190	57.6
Lisans eğitiminde derslerden	140	42.4
Bağışlanabilecek organ ve dokular*	S*	%
Böbrek	375	81.5
Kalp	327	71.1
Karaciğer	289	62.8
Kornea	254	55.2
Kemik iliği	116	25.2
Akciğer	68	14.8
Pankreas	50	10.9
Deri	44	9.6

*Açık uçlu sorulan soruya birden fazla organ ya da doku adı yazılmıştır.

Öğrencilerin nakli yapılabilen organ ve dokuları bilme durumlarının dağılımı Tablo 2’de görülmektedir. Ülkemizde nakli yapılan organları; böbrek, deri, karaciğer, kalp, akciğer, pankreas, ince bağırsak, nakli yapılan dokuları da; kemik, kemik iliği, kornea, kalp kapağı olarak sıralayabiliriz (Akış ve ark. 2008). Özmen ve arkadaşlarının çalışmasında da (2008) bağışı en fazla bilinen organ olarak öğrencilerin %84.8’i böbreği ifade etmişlerdir. Bunu sırasıyla karaciğer (%28.0), kornea (%20.3) ve kalp (%16.6) izlemiştir. Dutra ve arkadaşlarının (2004) Kuzeydoğu Brezilya’da tıp öğrencileriyle yaptıkları araştırmada, öğrencilerin %99,1’i böbreği ve %96,1’i kalbi nakli yapılan organlar arasında ilk sıralarda ifade etmişlerdir. Naçar ve arkadaşlarının çalışmasında da (2001) nakil için

en çok bilinen organ böbrek, karaciğer, kalp iken nakli en az bilinen organlar sinir ve kemik olarak belirlenmiştir. Özmen ve arkadaşları (2008); bağışlanabilecek organlar arasında en çok bilinenin böbrek olmasında, böbreğin ilk ve en eski nakli yapılan organ olmasının etkili olduğunu düşünmektedirler. Bizim çalışmamızda, öğrencilerin bağışlanabilecek organları %81,5 (s=375) böbrek, %71.1 (s=327) kalp, %62.8 (s=289), %55.2 (s=254) kornea olarak ifade ettikleri belirlendi. Kemik iliği, kornea, akciğer ve pankreas bağışının olabileceğini ifade eden öğrenci oranı daha düşük saptandı. Çalışma bulgularımız yukarıda sözü edilen araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir.

Tablo 3. Öğrencilerin Organ Nakli ve Bağışıyla İlgili Bilgi ve Düşünce İfadelerine Verdikleri Yanıtların Dağılımı

Organ nakli ve bağışı konusundaki bilgi ve düşünce ifadeleri	Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum	
	S	%	S	%	S	%
1- Organ nakli ve bağışı konusunda ulusal birliğe ihtiyaç vardır.	418	90.9	27	5.9	15	3.3
2- Organ nakli ve bağışı konusunda din adamları bilgi vermeli ve öncülük etmelidirler.	415	90.2	19	4.1	26	5.7
3- Dini açıdan organ nakli ve bağışına engel durumlar olabilir.	198	43	127	27.6	135	29.3
4- Organ nakilleri konusundaki en önemli engel organ bağışının yetersiz oluşudur.	404	87.9	30	6.5	26	5.7
5- Organ bağışı yapmayı düşünüyorum.	132	28.7	248	53.9	80	17.4
6- Organ bağışı konusunda alacağım kararlarda ailemin olası olumlu tutumu kararımı çabuklaştırır.	350	76.1	65	14.1	45	9.8
7- Bağışlamayı düşündüğüm organlarımın ölümünden sonra suiistimal edilmesinden endişeleniyorum.	262	56.9	116	25.2	82	17.8
8- Hemşirelik öğrencileri organ bağışı ve nakli konusunda yeterince bilgiye sahip değildirlere.	348	75.7	88	19.1	24	5.3
9- Lisans eğitimimiz süresince organ nakli ve bağışı konusunda yeterince bilgi veriliyor.	65	14.1	130	28.3	264	57.4
10- Cerrahi Hastalıkları Hemşireliği dersi organ nakli ve bağışı konusundaki önemli bilgi kaynaklarından birisidir.	229	49.8	149	32.4	82	17.8
11- Hemşirelik öğrencilerinin organ nakli ve bağışı konuları ile ilgili eğitim vermek gibi bir sorumlulukları olmalıdır.	360	78.2	68	14.8	32	7
12- Organ bekleyen kişilere hemşirelik öğrencileri yeterince destek sağlayamamaktadır.	273	59.3	122	26.5	65	14.1
13- Eğer kişi ekonomik sıkıntıya düşürse böbreğini para karşılığında bağışlayabilmelidir.	53	11.5	82	17.8	325	70.6
14- Ülkemizdeki üniversite hastanelerinde organ nakillerini gerçekleştirebilecek düzeyde donanım ve ekipman vardır.	97	21.1	221	48.0	142	30.9
15- Organ nakli konusunda hekimler güvenilir insanlardır.	175	38.1	196	42.6	89	19.4
16- Organ nakli ve bağışı konusunda yapılan çalışmalar sağlık çalışanlarına yeterince duyurulmamaktadır.	350	76.1	83	18.0	27	5.9

17- Kültürel farklılıklar organ nakli ve bağıışı konusundaki düşünceleri etkiler.	391	85	27	5.9	42	9.1
18- Genç bireyler, ileri yaş dönemindeki bireylere oranla organ bağıışı konusunda daha olumlu düşünmektedirler.	334	72.6	96	20.9	30	6.5
19- Organ nakli bekleyen hastalar ve yakınları dışında konuya ilgi duyan kişiler olduğuna inanmıyorum.	256	55.6	92	20.0	112	24.3
20- Organ bağıışı yapmayı düşündüğüm kişinin kim olduğu önemli değildir.	319	69.3	71	15.4	70	15.2
21- Toplum tarafından kabul görmüş kişilerin (sanatçı, bilim adamı) konuyla ilgili olası olumlu görüşleri kararımın olumlu olmasını hızlandırır.	245	53.3	88	19.1	127	27.6
22- Organ nakli ve bağıışı konusunun sosyal yönü yeterince araştırılmamıştır.	310	67.4	115	5.0	35	7.6
23- Organ nakli ve bağıışı konusunda, yazılı ve görsel basın topluma yeterince bilgi vermektedir.	118	25.7	84	18.3	258	56.1

Öğrencilerin organ nakli ve bağıışı konusunda bilgi ve düşünce ifadelerine verdikleri yanıtların dağılımı Tablo 3’de verilmiştir. Organ bağıışlarını arttırabilmek için halkın bu konudaki yetersiz bilgisini ve olumsuz tutumunu gidermek, toplumda bu alanda oluşmuş engelleri aşmak gerekmektedir. Halkı bilgilendirme ve konuya ilgili hale getirmek için devlet destekli gönüllü kuruluşlar yoğun çalışma yürütmelidir (Naçar ve ark. 2001, Çelebi ve ark. 2002). Organ bağıışını arttırmaya yönelik önemli diğer bir konu, organ nakil merkezleri arasında bir eşgüdüm sağlanması, tüm verilerin bir arada toplanarak bu merkezler ile koordineli olarak çalışacak bilgi ağının kurulması ve sağlık çalışanlarının konuya ilişkin bilgilerinin güncelleştirilmesidir (Özdağ 2001). Okka ve Demirel’in (2008) Konya ilinde halkın organ bağıışı konusundaki düşüncelerini değerlendirdikleri çalışmalarında da çalışmaya katılanların sadece %9’u organ bağıışı konusunda yürütülen çalışmaları yeterli bulmuştur. Bizim çalışmamızda öğrencilerin %90.9’unun (s=418) organ nakli ve bağıışı konusunda ulusal birliğe ihtiyaç olduğu ifadesine katılmaları (Tablo 3) literatür bilgisiyle uyumludur.

Diğer tedavi yöntemlerinden hem yöntem ve hem de doğurduğu manevi sonuçlar bakımından farklılık gösteren organ nakli, bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlar sadece tıp bilimini değil aynı zamanda hukuk, ahlak ve din bilimlerini de ilgilendirmektedir (Akış ve ark. 2008). Organ bağıışı konusundaki engeller araştırılırken, üzerinde en fazla durulan konularda birisi dini inançlardır (Özmen ve ark. 2008). Ülkemizde, halk arasında organ naklinin dinen uygun olmadığına dair yaygın kanı, organ bağıışından

kaçış nedenlerindedir (Akış ve ark. 2008). Çelebi ve arkadaşlarının çalışmasında (2002) organ bağıışlamayı düşünmeyenlerin %29.5’i dini nedenleri gerekçe göstermiş, Ağartan ve arkadaşlarının çalışmasında ise (2006) hemşirelerin %62.5’i organ bağıışında bulunmak istemediklerini belirtmişler gerekçe olarak da %39.8’i İslam dinine uygun olmadığını ifade etmişlerdir.

İnsanı kutsal bir varlık olarak gören İslam dini açısından organ bağıışının herhangi bir sakıncası bulunmadığı Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulunun 3.3.1980 tarihli 396 sayılı kararında da belirtilmiştir (Özmen ve ark. 2008). Güden (2007) din görevlilerinin organ nakli ve bağıışına bakış açılarını incelemiş ve %90.8’inin organ bağıışının önemine inandığını belirlemiştir. Organ bağıışının önemine inanan din görevlilerinin, organ bağıışı konusundaki engelleri aşmada ülkemizin sosyo-kültürel yapısı gereği önemli olduğu düşünülürse bizim çalışmamızda öğrencilerin %90.2’sinin (s=415) organ nakli ve bağıışı konusunda din adamları bilgi vermeli ve öncülük etmelidir ifadesini destekliyor olmaları (Tablo 3) konunun öneminin bilincinde olduklarını göstermektedir. Öte yandan dini açıdan organ nakli ve bağıışına engel durumlar olabilir ifadesine öğrencilerin %43’ünün (s=198) katılması, %27.6’sının bu konuda kararsız kalması, din adamlarının bilgi vermesi ve öncülük etmesi gerektiği ifadesini desteklemektedir (Tablo 3).

Son bir yıl içinde yapılan kampanyalar ve bilgilendirici programlar sayesinde organ bağıışı bir sene içinde üç kat artmıştır. Ancak yapılan araştırmalar, organ ve doku naklinde dünyanın hala çok gerisinde kaldığımızı göstermektedir. Ülkemizde 44 bin kişi organ

nakli için sıra beklemekte, her yıl ortalama 8 bin kişi bu listeye eklenmektedir (<http://www.flpress.org/10/saglik/organ-bagisi-bir-yil-icinde-uc-kat-artti/>). Bu rakamların yanı sıra 2006 yılında sadece 143 kişi organ bağışlamıştır. Ülkemizde organ nakli yapacak yeterli sayıda hekim ve merkez bulunmasına karşın, organ naklinin yeterince yapılamaması organ bağışının yetersizliğini göstermektedir (Kalayoğlu 2007). Organ nakli konusundaki en önemli engel organ bağışının yetersizliğidir ifadesine öğrencilerin %87.9'unun (s=404) katıldığını ifade etmesi (Tablo 3) literatür bilgisini desteklemektedir.

Parlar ve arkadaşlarının çalışmasında (2005) öğrencilerin %44.2'sinin organ bağışında bulunmak ister miydiniz sorusuna hayır cevabını verdikleri saptanmıştır. Özmen ve arkadaşlarının çalışmasında (2008) öğrencilerin %36.1'inin organ bağışlamayı düşündüğü %52.4'ünün kararsız olduğu, Yasar ve arkadaşlarının çalışmasında da (2008) öğrencilerin %34.9'unun organlarını bağışlamayı düşündüğü, %54.6'sının kararsız olduğu saptanmıştır. Bu çalışmaya katılan öğrencilerin %28.7'si (s=132) organ bağışı yapmayı düşündüğünü ifade ederken %53.9'u (s=248) kararsız olduğunu belirtti (Tablo 3). Çalışma bulguları benzer çalışmalarla paralellik göstermektedir.

Literatür organ bağışı konusunda aile tutumunun önemli olduğunu belirtmektedir (Lazenby 2006). Göz ve Şalk Gürelli'nin çalışmasında da (2007) bağış yapmaktan kaçınan hemşirelerin (%21.9) çoğu (%71.5) ailelerini üzmemek istemediklerinden organlarını bağışlamayı düşünmediklerini ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %76.1'inin organ bağışı konusunda alacağı kararlar ailemin olası olumlu tutumu kararını çabuklaştırır ifadesine katılıyor olması (Tablo 3) organ bağışına yönelik aile eğitimlerinin önemini vurgulamakta, literatürü desteklemektedir.

Parlar ve arkadaşlarının çalışmasında (2005) bağışta bulunmak istemeyen öğrencilerin %45,8'inin bağışta bulunan organların uygun kullanılıp kullanılmayacağı konusunda endişelerinin olduğu saptanmıştır. Gök Özer ve arkadaşlarının çalışmasında da (2008) öğrencilerin organ bağışı ile ilgili yaşadıkları en büyük endişe (%26.4) organlarının amaç dışı kullanılabilmesi düşüncesidir. Göz ve arkadaşlarının çalışmasında (2006), tıp, hemşirelik, diş hekimliği ve sağlık teknisyenliği

öğrencilerinin %2.4'ünün organlarının illegal olarak alınmasından korktukları için organ bağışında bulunmak istemedikleri, belirlenmiştir. Yine Göz ve Şalk Gürelli'nin (2007) yoğun bakım hemşireleriyle yaptıkları çalışmada, hemşirelerin organ bağışından kaçınmalarının nedenlerinden biri (%21.4) yasal olmayan bir şekilde, ölmeden organlarının alınmasından korkma şeklinde açıklanmıştır. Bu çalışmada; öğrencilerin %56.9'unun, bağışlamayı düşündüğüm organlarının ölümünden sonra suistimal edilmesinden endişeleniyorum ifadesine, katılıyorum yanıtı verdiği belirlendi (Tablo 3). Benzer çalışmalarla paralellik gösteren bu çalışmanın sonuçları üzerinde Göz ve Şalk Gürelli'nin (2007) de belirttiği gibi bu korkuda bağışlanan organ miktarının organ nakli bekleyen hastaların gereksinimlerini karşılamaya yetmemesi nedeniyle, yasal olmayan yollarla organ bulan kişi ya da kişilerle ilgili olarak zaman zaman medyada yer alan ve ne yazık ki hukuken de doğruluğu saptanan haberlerin etkili olduğu söylenebilir.

Göz ve arkadaşlarının çalışmasında (2006) öğrencilerin %19.8'inin organ bağışı konusundaki bilgiyi lisans eğitimi aracılığı ile aldığını %63.1'inin organ bağışı prosedürleri hakkında hiçbir fikrinin olmadığını ifade ettikleri görülmektedir. Örneklem grubundaki öğrencilerin %75.7'sinin (s=348) hemşirelik öğrencilerinin organ bağışı ve nakli konusunda yeterince bilgiye sahip olmadıkları, %14.1'inin (s=65) lisans eğitimi süresince organ nakli ve bağışı konusunda yeterince bilgi veriliyor görüşüne katıldıkları saptandı (Tablo 3). Göz ve arkadaşlarının (2006) çalışma bulgularını destekleyen bu durum geleceğin sağlık profesyonelleri arasında yer alan hemşirelik öğrencilerinin organ bağışına yönelik eğitimleri üzerinde önemle durulması gerektiğini düşündürmektedir.

Göz ve Şalk Gürelli'nin (2007) çalışmasında, yoğun bakım hemşirelerinin %50'sinin organ bağışını teşvik edici bir çalışmanın içinde yer almak istememeleri, görev almak istemeyenlerin %44.4'ünün ne yapacağını bilmediği için görevden kaçtığını ifade etmesi öğrencilik yıllarında lisans eğitiminde organ nakli ve bağışına yönelik etkin eğitim girişimlerinin önemini vurgulamaktadır. Bu çalışmada, öğrencilerin %49.8'inin (s=229) cerrahi hastalıkları hemşireliği dersini organ nakli ve bağışı konusunda önemli bir bilgi kaynağı olarak kabul ettiği, %32.4'ünün (s=149)

bu konuda kararsızlık belirttiği saptandı. Ayrıca, öğrencilerin %78.2'sinin (s=360); hemşirelik öğrencilerinin organ nakli ve bağışı konusunda ilgili eğitim vermek gibi bir sorumlulukları olduğu, %59.3'ünün (s=273) organ bekleyen kişilere hemşirelik öğrencilerinin destek sağlayamadığı ifadesine katıldıkları belirlendi (Tablo 3). Bu bulgular doğrultusunda; cerrahi hastalıkları hemşireliği dersi müfredatı içinde gerekirse il organ koordinatörleri ile işbirliği yapılarak organ nakli ve bağışı konusunu kapsamlı bir biçimde lisans öğrencisine sunmak bilgi eksikliğinin giderilmesini sağlayabilir. Böylece öğrenciler, organ nakli ve bağışına yönelik eğitici rollerini yerine getirebilirler. Ayrıca organ nakli ve bağışı adı altında açılacak seçmeli dersle de konu kapsamlı bir şekilde ele alınarak etkili adımlar atılabilir.

Literatürde, organ bağışına yönelik canlı vericilerden alınan organların ticaretini önlemek amacıyla yapılan yasal düzenlemelere göre, bedel karşılığı doku-organ verilmesinin yasaklandığı ve Dünya Sağlık Örgütü'nün de organ ticaretini lanetlediği belirtilmektedir. Bedel karşılığı organ nakli uygulaması Ulusal ve Uluslararası Transplantasyon Dernekleri ilkelerine de ters düşmektedir (Özdağ 2001). Çelebi ve arkadaşlarının (2002) organ bağışına toplumsal bakışı araştırdıkları çalışma, sağlık çalışanları ve sağlık çalışanı olmayan kişilerle yürütülmüştür. Parasal destek organ bağışını artırabilir mi sorusuna her iki grup %65 oranının üzerinde evet yanıtı vermiştir. Bu çalışmada, eğer kişi ekonomik sıkıntıya düşerse böbreğini para karşılığında bağışlayabilmelidir ifadesine öğrencilerin %70.6'sının (s=325) katılmıyorum, %17.8'inin (s=82) kararsızım ve %11.5'inin (s=53) katılıyorum yanıtı verdiği saptandı (Tablo3). Kararsız öğrenci oranı da hesaba katıldığında öğrencilerin %29.3 gibi küçümsenemeyecek oranının, tıbbi etik açıdan organların ticari amaçla kullanılmayacağı ilkesini göz ardı etmeleri düşündürücüdür. Çelebi ve arkadaşlarının (2002) çalışma bulgularını kısmen de olsa destekleyen bu bulgu organ bağışı konusunda öğrenci hemşirelerin eğitiminin önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

Medya aracılığı ile, etik kurallar çerçevesinde organ alanlar ile bağışlayanların katıldığı programlar yürüterek topluma doğru mesajlar verilmesi önemlidir (Çelebi ve ark. 2002, Özmen ve ark. 2008). Naçar ve arkadaşlarının (2001) çalışmasında, tıp fakültesi

öğrencilerinin % 7.4'ü hekimlere güvenmediği için organ bağışlamayı düşünmediğini belirtmiştir. Çelebi ve arkadaşlarının (2002) çalışmasında da sağlık çalışanlarında bu oran %11.6, sağlık çalışanı olmayanlarda %20 olarak saptanmıştır. Bu çalışmada da öğrencilerin, %42.6'sı (s=116) kararsız olduğunu, %19.4'ü de (s=89) hekimleri güvenilir bulmadıklarını ifade etti (Tablo 3). Çelebi ve arkadaşlarının (2002) çalışma sonuçlarıyla benzerlik gösteren bu çalışma sonuçlarının. Naçar ve arkadaşlarının (2001) çalışma sonucuyla benzerlik göstermemesi, tıp fakültesi öğrencilerinin kendi meslek gruplarına güven duygularının fazla olmasından kaynaklanıyor olabilir. Basın yayın organlarının yaşamımızda önemli bir yeri olduğu düşünülürse, organ bağışlarının ticari amaçla kullanılması ya da organ bağışına yönelik olabilecek hatalı, yetersiz bilgilendirmeler organ nakli ve bağışı konusunda hekimlerde güvensizliğe neden olmuş olabilir.

Organ nakli yapan üniversite hastanelerinin, donanım, uygulama ve yapılanmaya yönelik verilerini, basın yayın organları aracılığı ile topluma ve bilimsel toplantılarla sağlık disiplinlerine duyurmaları yürütülen hizmetin görülebilirliği açısından önemlidir. Yine organ nakli eğitim, araştırma ve uygulama merkezlerinin medya ile sıkı ve olumlu bir iletişim içine girmesi ve yanlış tanıtımların önüne geçmesi, organ nakli ve bağışı konusunda medyayı doğru yönlendirmesi gerekir (Çelebi ve ark. 2002; Özmen ve ark. 2008). Bu çalışmada Ülkemizdeki üniversite hastanelerinde organ nakillerini gerçekleştirebilecek düzeyde donanım ve ekipman vardır ifadesine öğrencilerin %48'inin (s=221) kararsızım, %30.9'unun (s=142) katılmıyorum dediği saptandı (Tablo 3). Bu sonuç, literatüründe belirttiği organ nakli eğitim, araştırma ve uygulama merkezlerinin tanıtımlarının önemli olduğunu düşündürmektedir.

Örneklem grubundaki öğrencilerin %76.1'inin (s=350) organ nakli ve bağışı konusunda yapılan çalışmaların sağlık çalışanlarına yeterince duyurulmadığını düşündükleri belirlendi. Öğrencilerin başta kendi üniversiteleri olmak üzere üniversitelerdeki organ nakli merkezlerinin donanımını bilmemeleri, organ nakli ve bağışı konusunda hekimlere güvenmemeleri, bağışlamayı düşündükleri organlarının suiistimal edilmesinden korkmaları, organ nakli ve bağışı

konusunda yeterince bilgilerinin olmadığını ve organ bekleyen kişilere yeterince destek sağlayamadıklarını düşünmeleri, ya da bu noktalarda kararsızlık ifade etmeleri, organ nakli ve bağışına yönelik çalışmaların sağlık çalışanlarına yeterince duyurulmadığı bulgusunu destekleyen bulgulardır.

Literatürde, gelişmiş batı toplumları ile gelişmekte olan ülkeler ve doğu toplumlarında konuya ilişkin görüş ve kabulde dinsel farklılıklar olsa da yaş, cinsiyet ve eğitimin organ bağışı konusunda daha belirleyici olduğu, kadınların erkeklere, gençlerin yaşlılara, eğitim düzeyi yüksek olanların daha az eğitilmişlere göre organ bağışına daha olumlu baktıkları açıklanmaktadır (Özdağ 2001). Ülkemizde kadavra vericiden organ bağışı konusunda önde gelen illerimizden Antalya'da, eğitilmiş ailelerin organ bağışı düzeyi daha yüksek bulunmuştur (Akaydın ve ark. Erişim tarihi 2009). Özmen ve arkadaşlarının çalışmasında (2008) kız öğrencilerin, erkek öğrencilere göre, ailesinde veya çevresinde organ bağışı yapan öğrencilerin, çevresinde organ bağışı yapmayanlara göre organlarını bağışlamayı daha çok düşündükleri saptanmıştır. Thompson ve arkadaşları (2003) organ bağışı konusunda kadınların erkeklerden daha olumlu düşündüklerini belirlemişlerdir. Oysa, Tanrıverdi ve arkadaşlarının (2007) cinsiyetin sağlıkla ilgili bazı davranış ve görüşler üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmada; erkeklerin organ nakli ve bağışına kadınlardan daha olumlu baktıkları belirlenmiş, bu sonuç erkeklerin eğitim düzeyinin daha yüksek olmasına bağlanmıştır. Bu çalışmada da öğrencilerin %85'inin (s=391) kültürel farklılıklar organ nakli ve bağışı konusundaki düşünceleri etkiler ifadesine ve yine öğrencilerin %72.6'sının (s=334) genç bireyler ileri yaş dönemindeki bireylere oranla organ bağışı konusunda daha olumlu düşünmektedir ifadesine katılmaları (Tablo 3) literatür bilgisiyle uyumludur. Organ bağışı konusunda cinsiyetin etkisini araştıran çalışma sonuçlarındaki farklılıklar kültürel özelliklerden kaynaklanıyor olabilir.

Yapılan bir çalışmada (Whyte 1997), kişilerin yakınlarını organ nakli listesinde sıralarını beklerken kaybettikten sonra organ bağışını düşündükleri belirlenmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %55.6'sının (s=256) organ nakli bekleyen hastalar ve yakınları dışında konuya ilgi duyan kişiler olduğuna inanmıyorum ifadesine katılmaları

(Tablo 3) Whyte'in (1997) bulgusunu desteklemektedir.

Örneklem grubundaki öğrencilerin %69.3'ünün (s=319) organ bağışı yapmayı düşündüğüm kişinin kim olduğu önemli değildir ifadesine katıldığı saptandı. Bu çalışmada, öğrencilerin sadece 1.7'sinin (s= 8) organ bağışında bulunmuş olmasına karşın Gök Özer ve arkadaşlarının çalışmasında (2008) öğrencilerin %96.2'si ailemden birine organ gerekli olursa bağış yaparım derken, Yaşar ve arkadaşlarının çalışmasında (2008), sizin ya da yakın akrabalarınızın organa ihtiyacı olduğu zaman başka bir insandan organ almak ister misiniz sorusuna organ bağışında bulunmak istemeyenlerin yarısı ve organlarını bağışlama konusunda kararsız olanların da % 83'ü evet yanıtı vermiştir. Yine bizim çalışmamızda, organ bağışı yapmayı düşündüğüm kişinin kim olduğu önemli değildir ifadesine öğrencilerin %69.3'ü (s=319) katıldığını belirtmiştir.

Özdağ (2001) organ bağışına yönelik ortaya çıkan sorunların giderilmesinde ulusal sanatçı ve toplum tarafından sevilen kişilerin eğitici programlar içinde rol alması ve topluma öncülük etmesi gerektiğini önermektedir. Örneklem grubunda da öğrencilerin %53.3'ünün (s=245) toplum tarafından kabul görmüş kişilerin konuyla ilgili olası olumlu görüşleri kararının olumlu olmasını hızlandırır ifadesine katılmaları (Tablo 3) literatürü desteklemektedir.

Literatür, ülkemizde organ bağışı ve nakli konusunda geniş kapsamlı çalışmalara ilişkin veri bulunmadığını sınırlı sayıda bölgesel çalışmalar olduğunu belirtmektedir (Özdağ 2001). Akış ve arkadaşlarının (2008) Süleyman Demirel Üniversitesi personelinin organ bağışı ve nakli konusunda bilgi ve tutumlarını araştırdıkları çalışmada çalışmaya katılanların %74'ünün organ bağışında bulunmadığı, %60'ının organ bağışını düşünme konusunda kararsız oldukları tespit edilmiştir. Okka ve Demireli'nin (2008), Konya ilinde halkın organ bağışı konusuna bakış açılarını değerlendirdikleri çalışmada da; katılımcıların %45.5'i organ bağışı yapmayı düşündüklerini, %55.9'u bağış yapanlara sağlanacak maddi desteğin, %50.1'i devletin maddi destekte bulunmasının, %57.4'ü insanlara bu konuda eğitim verilmesinin bağış oranını artıracığını ifade etmişlerdir. Çelebi ve arkadaşlarının (2002) Doğu Anadolu insanının organ bağışına bakışını inceledikleri çalışmada; araştırmaya katılanların %91'i ülkemizde organ bağışının

yeterli hale gelmesi için yapılan çalışmaları yeterli bulmadıklarını belirtmişlerdir. Organ nakli hizmetlerini yürüten merkezlerin faaliyetlerinin başında organ bağışını artırmaya yönelik çalışmalar bulunmalıdır (Akaydın ve ark. 2009). Yapılan bölgesel araştırmalarda, toplumun organ bağışına genelde olumlu bakması, ancak bunu aynı oranda davranışa dönüştürememiş olması ve yanlış inanışların bulunması organ bağışının sosyal yönü ağır basan kapsamlı çalışmaların yeterince yapılmadığını düşündürmektedir. Bu çalışmada da öğrencilerin %67.4'ünün organ nakli ve bağışı konusunun sosyal yönünün yeterince araştırılmadığı ifadesine katılmaları (Tablo 3) literatürü desteklemektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, organ bağışı konusunda toplumda duyarlılığı arttırmada anahtar rol oynayabilecek geleceğin sağlık profesyonelleri hemşirelik öğrencilerinin organ nakli ve bağışı konusunda lisans eğitimleri süresince yeterince bilgi almadıkları saptanmıştır. Yine, dini açıdan organ nakli ve bağışına engel durumlar olabileceğini düşünen öğrenci sayısının yüksek, organ bağışlamayı düşünen öğrenci sayısının düşük olması ve her iki konuda da büyük çoğunluğun kararsızlık ifade etmesi, bağışlamayı düşündüğü organının suiistimal edilmesinden korkan öğrenci oranının yüksek olması, para karşılığında organ bağışı yapılabileceğini

düşünen ya da bu konuda kararsız olan öğrencilerin bulunması, çok az bir oranın (%19.4) organ bağışında hekimleri güvenilir bulması ve ülkemizdeki üniversite hastanelerinde organ nakillerini gerçekleştirebilecek donanım ve ekipmanın yeterli düzeyde olduğunu düşünen öğrenci oranının düşük olması; hemşirelik öğrencilerinin organ nakli ve bağışı konusunda bilgi durumlarının yetersiz olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Öte yandan öğrencilerin; organ nakli ve bağışı konusunda ulusal birliğe gerek olduğunu, din adamlarının öncülük etmesi gerektiğini, hemşirelik öğrencilerinin organ nakli ve bağışı konusunda eğitim verme sorumlulukları olduğunu düşünme oranları yüksek saptanmıştır.

Bu sonuçlar doğrultusunda; hemşirelik öğrencilerinin organ nakli ve bağışı konusunda var olan olumlu düşüncelerini geliştirmek, davranışa dönüştürmek için; eğitimlerine lisans öğrenimleri süresince önem verilmesi ve müfredatların bu doğrultuda yeniden gözden geçirilmesi, bu eğitimler sırasında Organ ve Doku Nakli Koordinasyon Merkezleri ile iş birliği içerisinde bulunulması, organ nakli ve bağışı eğitimlerinin sürekli olması, öğrencilerin sorumluluk alacağı sosyal projelerin yürütülmesi, ayrıca sonuçların genellenebilirliğini sağlamak için daha büyük gruplarda araştırmaların yapılması önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Organ bağışı bir yıl içinde üç kat arttı.
<http://www.flpress.org/10/saglik/organ-bagisi-bir-yil-icinde-uc-kat-artti/> (erişim tarihi: 20-Nisan-2009)
- Organ nakli ve organ bağışı.
<http://www.akdeniz.edu.tr/organnak/html4.html> (erişim tarihi: 18.12.2008)
- Ağartan E, Önder, SM ve Balkaya, NA** (2006) Hemşireler organ ve doku bağışı konusunda yeterince duyarlı mı? 5. Ulusal Hemşirelik Öğrencileri Kongresi, 20-21Nisan, Şanlıurfa.
- Akaydın M, Demirbaş A, Döşemeci L ve ark.** Organ naklinde Akdeniz Üniversitesi modeli. Türk Nefroloji Derneği Yayınları, 377-392
http://www.tsn.org.tr/documents/mevzuat_egitim/org_an_naklinde_au_modeli.pdf (erişim tarihi: 20-04-2009)
- Akgün HS, Bilgin N, Tokalak I ve ark.** (2003). Organ donation: a cross-sectional survey of the knowledge and personla views of Turkish health care

professionals. Transplantation Proceedings 35 (4):1273-1275.

Akış M, Katırcı E, Uludağ HY ve ark. (2008). Süleyman Demirel Üniversitesi personelinin organ-doku bağışı ve nakli hakkındaki bilgi ve tutumları. Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp fakültesi Dergisi 15 (4):28-33.

Aksoy Ş (2003). Kadavradan organ bağışını artırmaya yönelik bir öneri. Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi 11:189-194.

Burra P, De Bona M, Canova D et al. (2005). Changing attitude to organ donation and transplantation in university student during the years of medical school in Italy. Transplantation Proceedings 37 (2):547-550.

Collins TJ (2005). Organ and tissue donation: a survey of nurses' knowledge and educational needs in an adult ITU. Intensive and Critical Care Nursing 21(4):226-233.

Çelebi F, Balık AA, Yılmaz İ ve ark. (2002) Doğu Anadolu Bölgesi insanı organ bağışına nasıl bakıyor? Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi 10:34-38.

- Dutra MM, Bonfim TA, Pereira IS et al.** (2004). Knowledge about transplantation and attitudes toward organ donation a survey among medical students in Northeast Brasil. *Transplantation Proceedings* 36 (4): 818-820.
- Erdoğan O, Yüceci L, Tuncer M ve ark.** (2002). Attitudes and knowledge of Turkish physicians about organ donation and transplantation. *Transplantation Proceedings* 34 (6):2007-2008.
- Gök Özer F, Yavuz Karamanoğlu A, Beydağ KD ve ark.** (2008). Sağlık Yüksekokulunda öğrenim gören bir grup öğrencinin organ nakli/bağışına yönelik görüşleri ve bilgi düzeylerine eğitimin etkisi. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni* 7 (1): 39-46.
- Göz F, Goz M, Erkan M** (2006). Knowledge and attitudes of medical, nursing, dentistry and health technician students towards organ donation: A pilot study. *Journal of Clinical Nursing* 15: 1371-1375.
- Göz F, Şalk Güreli Ş** (2007). Yoğun bakım hemşirelerinin organ bağışı ile ilgili düşünceleri. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi* 2(5): 77-88.
- Güden E** (2007). Din adamlarının organ nakli ve bağışına bakış açıları. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kayseri http://sagens.erciyes.edu.tr/dergi/2007_3/ozetler.pdf (erişim tarihi: 3-02-2009).
- Hannah S** (2004). Increasing awareness of tissue donation: In the non-heart beating donor. *Intensive and Critical Care Nursing* 20 (5): 292-298.
- Kalayoğlu M** (2007). Organ bağışı yeterli değil. <http://www.bizimsaglik.com/c/ho.asp?id=4464> (erişim tarihi:20-Nisan-2009)
- Kim JR, Fisher MJ, Elliott D** (2006). Undergraduate Nursing students' knowledge and attitudes towards organ donation in Korea: Implications of Education. *Nurse Education Today* 26 (6):465-474.
- Lazenby MA** (2006). Family's perspective on organ donation. *Australian Nursing Journal* 13 (9): 40-41.
- Naçar M, Çetinkaya F, Kanyılmaz D ve ark.** (2001). Hekim adaylarının organ nakline bakış açıları. *Türk Nefroloji Diyaliz ve Transplantasyon Dergisi* 10(2): 123-128.
- Okka B, Demirel O** (2008). Konya ilinde halkın organ bağışı konusuna bakış açılarının değerlendirilmesi. *Türkiye Klinikleri Tıp Etiği Dergisi* 16:148-158.
- Özdağ N** (2001). Organ nakli ve bağışına toplumun bakışı. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi* 5:46-55.
- Özmen D, Çetinkaya AÇ, Sarızeybek B ve ark.** (2008). Celal Bayar Üniversitesi Manisa Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin organ bağışına ilişkin bilgi ve görüşleri. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences* 28:311-318.
- Parlar S, Ovayolu N, Batar N ve ark.** (2005). Gaziantep Üniversitesi Öğrencilerinin Organ Bağışına Bakış Açılı. 3. Uluslararası-10. Ulusal Hemşirelik Kongresi Özet Kitabı. 7-10 Eylül 2005, İzmir.
- Sarıtaş S** (2005). Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Organ Nakli ve Bağışı Konusundaki Algıları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Tanrıverdi G, Bedir E, Seviğ Ü** (2007). Cinsiyetin sağlıkla ilgili bazı davranış ve görüşler üzerindeki etkisi. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni* 6(6): 435-440.
- Thompson TL, Robinson JD, Kenny RW** (2003). Gender differences in family communication about organ donation. *Sex Roles* 49: 587-687.
- Tokalak İ, Emiroğlu R, Başaran Ö ve ark.** (2002). Organ bağışı ve transplantasyonun etik, dinsel ve yasal yönü. *Diyaliz Transplantasyon ve Yanık Dergisi* 13: 1-7.
- Whyte A** (1997). *The Ultimate Gift*. *Nursing Times*, 9 (6): 26-30.
- Yaşar M, Oğur R, Uçar M ve ark.** (2008). Bir Sağlık Meslek Yüksekokulu son sınıf öğrencilerinin organ bağışı konusundaki tutumları ve tutumlarına etki eden faktörler. *Genel Tıp Dergisi* 18(1): 33-37.